

بررسی نقش مایه‌های قاجاری در سربینه حمام وکیل شیراز

سحر اتحادمحکم^۱، سارا استخری^۲

^۱دکتری پژوهش هنر، دانشگاه هنر اصفهان / Sahar.etehtad53@gmail.com
^۲کارشناس ارشد نقاشی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی / Saraestakhri1986@gmail.com

چکیده

سربینه حمام وکیل شیراز در دوره قاجار تصاویری از قصص قرآن کریم و ادب فارسی چون به معراج رفتن حضرت محمد (ص)، داستان حضرت یوسف (ع)، قربانی کردن اسماعیل به دست ابراهیم، شیخ صنعان و دختر ترسا شیخ عطار نیشابوری، خسرو و شیرین، شیرین و فرهاد نظامی، داستان سلطان سنجر و پیرزن و صحنه‌هایی از شکار در قالب آهکبری نقش شده‌اند. سوال پژوهش این است که مضمون نقش مایه‌های آهکبری سربینه حمام وکیل چیست؟ و به چه دلیل در سربینه حمام نقش شده است؟ روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و میدانی است. بر اساس یافته‌های تحقیق، نقش مایه‌های انسانی، حیوانی، گیاهی و هندسی با مضامین تغزلی، عرفانی و حماسی در آهکبری سربینه حمام وکیل نمود یافته‌اند و با وجود گسستگی ظاهری مضامین و موضوعات، دیدن مکرر این تصاویر، از لحاظ روانشناسی در تشکیل عادات و صفات مفید در خلال روایت‌های تصویری موجود در مضامین نقش مایه‌ها است و بویژه اگر هر بار با دقت شخص بیننده توأم باشد و این نگرستن، تکرار شود باعث تثبیت پیام هنرمند در ذهن کاربر او می‌گردد.

واژه‌های کلیدی: نقش مایه، سربینه، حمام وکیل شیراز، دوره قاجار.

مقدمه

آهکبریهای سربینه حمام وکیل در نوع خود بی‌نظیر است؛ به طور کلی این حمام دارای تزیینات آهکبری و ساروج دوران زندیه از قبیل اسلیمی، ترنج، تنگبری، گل و مرغ است و در دوران قاجار این تزیینات به شکل نقوش هندسی، چهره و داستان‌های مذهبی و تغزلی بوده است [۱]. هرچند از تزیینات حمام‌ها تا اوایل اسلام اطلاعی در دست نیست اما به نظر می‌رسد که منع تصویرگری در اسلام در قرون اولیه اسلامی، بناهای عام‌المنفعه را نیز به سادگی ظاهری و عدم کثرت نقوش کشانده است و حمام‌ها، نیز نباید از این قاعده مستثنی بوده باشند. ابوحامد غزالی در کتاب "احیای علوم الدین" به مناهای و خلاف اخلاق بودن نگارگری در حمام‌ها پرداخته و می‌نویسد: "از جمله (صورت‌های مکروه)، صورت‌هایی است که بر در گرمابه باشد یا درون گرمابه. ازاله آن واجب است بر هر که در آن رود اگر تواند. اگر چنان باشد که دست بدان نرسد در آن شاید رفت حتی به ضرورت و به گرمابه دیگر باید رفت. چه دیدن منکر جایز نیست و بسنده باشد که روی‌های آن را تباه کند و صورت آن را بدان تباهی باطل گرداند و از صورت درختان و دیگر نقش‌ها بیرون صورت حیوان منع نیست" [۲]. قدیمی‌ترین مأخذی که بر استفاده از نقوش در حمام‌ها تأکید دارد، کتاب مروج الذهب مسعودی است که از حمام‌های دوره عباسی در بغداد یاد می‌کند: "درون حمام‌ها عباسیان در بغداد کتیبه‌ها، نقش‌های جانوران، گیاهان و آدمیان، دیوارها را می‌آراست" [۳].

تصویرگری و نقش‌پردازی در حمام‌های عمومی، منحصر به حمام وکیل شیراز نبوده بلکه حمام‌نگاری در دوران پیش از قاجار هم دیده

شده است. اما در دوره قاجار به نسبت ادوار پیشین نقش تصاویری از قصص قرآن و داستان‌های تغزلی ادبی مانند فرهاد و شیرین، خسرو شیرین و لیلی و مجنون و... در اماکن عمومی چون حمام به وفور دیده می‌شود. در حال حاضر سربینه حمام وکیل شامل پانزده آهکبری است که در هر قسمت آن داستان‌های ادبی و مذهبی مانند شیخ صنعان و دختر ترسا، به چاه انداختن حضرت یوسف، آبتنی شیرین و نظاره خسرو، حک کردن تصویر شیرین بر کوه توسط فرهاد، سربیدن حضرت اسماعیل، معراج پیامبر، حضرت علی (ع) با شمشیر ذوالفقار، دادخواهی پیرزن از سلطان سنجر و نجات حضرت یوسف از چاه و نقوش اسلیمی در دوره قاجار به تصویر کشیده شده است. هدف از انجام این تحقیق بررسی مضامین نقش مایه‌های آهکبری‌های قاجاری در عین تنوع و ارتباط آنها در کنار یکدیگر و نقش بستن آنها در سربینه حمام است.

پیشینه تحقیق

تاکنون مطالعاتی در زمینه حمام‌های تاریخی و تزیینات آنها انجام شده است. برخی نویسندگان یا به وجه زیباشناختی این مکان و تزیینات معماری آن توجه داشته‌اند یا آن را از منظر فنی، احیا و بازسازی نقوش بررسی کرده‌اند. در مقالات پژوهشگرانی از جمله زمرشیدی (هنر ساروج‌بری و تزیینات در حمام‌های عمومی قدیم، ۱۳۸۲) و کریمیان سردشتی (کتاب‌شناسی حمام و نگارگری در حمام، ۱۳۸۲) و آزادی و نصیری (مرمت تزیینات وابسته به حمام وکیل، ۱۳۹۱)... به اختصار به وجوه فنی و زیباشناسی نقوش حمام وکیل شیراز اشاره شده است.